

ISSN 1641-0033

POLSKIE TOWARZYSTWO HISTORYCZNE
ODDZIAŁ W BIAŁYMSTOKU

BIULETYN
HISTORII POGRANICZA

Nr 15

Białystok 2015

Biuletyn Historii Pogranicza

Pismo Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Białymstoku

Rada Redakcyjna

Adam Dobroński (Białystok), Jan Dziegielewski (Warszawa),
ks. Tadeusz Krahel (Białystok), Algis Kasperavičius (Wilno),
Aklvydas Nikzentaitis (Wilno), Aleś Smalianczuk (Grodno–Warszawa)

Redakcja

Jan Jerzy Milewski – redaktor

Aleksander Krawcewicz (Grodno) i Rimantas Miknys (Wilno) – zastępcy redaktora

Marek Kietliński, ks. Tadeusz Kasabuła, Cezary Kukło, Paweł Niziołek,
Anna Pyżewska, Jan Snopko, Wojciech Śleszyński

Recenzenci

prof. dr hab. Norbert Kasperek (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)
prof. dr Virgilijus Pugačiauskas (Instytut Historii Litwy, Litewska Akademia Wojskowa)

Adres Redakcji

15-637 Białystok, ul. Warsztatowa 1a
e-mail: jerzy.milewski@ipn.gov.pl

PTH dziękuje za wsparcie Panu Klausowi Pischelowi (Berlin)

SPIS TREŚCI

Artykuły

Mateusz Klempert, <i>Atelier fotograficzne „Wojtkuszki”</i>	5
Łukasz Faszczka, <i>Szkolnictwo na terenie guberni wileńskiej w okresie I wojny światowej. Perspektywa widziana oczami polskiej społeczności</i>	13
*	
* *	
Aleś Smalianczuk, <i>Ukradzione Zwycięstwo</i>	37
Česlovas Laurinavičius, Vladas Sirutavičius, <i>8 maja 1945 r. – koniec wojny czy nowa okupacja? Dylematy Litwinów</i>	45
Giennadij F. Matwiejew, <i>Wojna i zwycięstwo nad nazistowskimi Niemcami i ich sojusznikami w pamięci historycznej Rosjan i Polaków</i>	55

Źródła i materiały

Leanid Łauresz, <i>Sylwetki bazylianów z okresu likwidacji unii</i>	65
---	----

Recenzje i zapiski

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Eduardas Brusokas, Liudas Glemža, Robertas Jurgaitis, Valdas Rakutis, <i>Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais. Kolektyvinė monografija</i> (A. Stankevič)	91
Aneta Niewęgłowska, Lech Wyszczelski, <i>Obóz pilsudczykowski i jego wizje polityki wschodniej</i> (W. Śleszyński)	94
Andrzej Smolarczyk, <i>Szkolnictwo powszechne i oświata pozaszkolna w województwie poleskim w latach 1919–1939</i> (J. J. Milewski)	96
<i>Protokoły i raporty zebrań wojewodów i starostów – województwo nowogródzkie</i> , red. M. Szarejko i W. Śleszyński (J. Owłasiuk)	98
Ks. Tadeusz Krahel, <i>Przez więzienia i obozy do kapłaństwa. Wojenne losy alumnów Seminarium Duchownego w Wilnie</i> (M. Zwolski)	99
<i>Sybir. Doświadczenia – Pamięć</i> , red. A. Głowacki (A. Dobroński)	101
Rimantas Zizas, <i>Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–1944 [Radziecka partyzantka na Litwie 1941–1944]</i> (A. Kasperavičius)	103
Szymon Datner, <i>Walka i zagłada białostockiego ghetta</i> (W. Siudek)	108
Paweł Rokicki, <i>Glinciszki i Dubinki. Zbrodnie wojenne na Wileńszczyźnie w połowie 1944 roku i ich konsekwencje we współczesnych relacjach polsko-litewskich</i> (V. Stravinskienė)	110

Wiktor Sajapin, <i>50 grodzienskich ulic. Progulka po wriemieni</i> (A. Cz. Dobroński) ..	118
<i>Nasledniki pobiedy i porażenija. Wtoraja mirowaja wojna w istoriczeskoj politike stran SNG i ES</i> , red. T.S. Guzienkowa, O.W. Pietrowskaja (J.J. Milewski)	119
Zapiski	124

Kronika naukowa

Międzynarodowa konferencja naukowa „Poszukiwanie i identyfikacja ofiar zbrodni systemów totalitarnych. Doświadczenia polskie w kontekście europejskim” (M. Zwolski)	129
XIV Międzynarodowa konferencja naukowa „Wielkie Księstwo Litewskie w XVIII wieku: wyzwania, zwycięstwa, straty” (A. Stankevič)	134
Historia Białorusi XIX i XX w. na V Międzynarodowym Kongresie Badaczy Historii Białorusi (A. Tichomirow)	138
Andrej Waszkiewicz – Laureat Uznaharody imia Juzafa Jadcouskaha za 2015 h. (A. Smalianczuk)	141
Wykaz prac doktorskich z historii obronionych w Republice Litwy w roku 2015 (D. Šlapšinskienė)	142

In memoriam

<i>Wspomnienie o Profesorze Stanisławie Alexandrowiczu (1931–2015)</i> (M. Liedke) ...	143
<i>Moja pamięć o Profesorze Stanisławie Alexandrowiczu</i> (A. Krawcewicz)	149
<i>Profesor Mieczysław Wrzosek (28 VII 1930 – 14 VI 2015). Archiwista, uczony, mistrz</i> (T. Radziwonowicz)	150

Ź R Ó D Ł A I M A T E R I A Ł Y

ЛЕАНІД ЛАЎРЭШ

Ліда

ВЫБІТНЫЯ МАНАХІ-БАЗІЛІЯНЕ ЧАСОЎ ЛІКВІДАЦЫІ УНІІ

Асобы, пра якія пойдзе гаворка, фігуруюць у лісту Баброўскага да настаяцеля Віленскага Траецкага манастыра іераманаха Віктара (Фларыяна) Басяцкага¹. Сам ліст прыводзіцца ў дадатку да артыкула.

Цезары Каменскі

Будучы манах-базыльянін, астраном Віленскай абсерваторыі і выкладчык астраноміі Віленскага ўніверсітэта (Галоўнай школы) Цэзары Каменскі (Камінскі) (Cezary Kamiński ці Kaminski) нарадзіўся у 1765 г. З польскага біяграфічнага зборніка вядома што ягоным бацькам быў Францішак Каменскі а маці Францішка Каменская з Якубоўскіх². Але інфармацыі пра месца нараджэння будучага вучонага няма. Кароткая біяграфія будучага правінцыяла базыльянскага ордэна ёсць у “Списке чиновников монашеского духовенства ордена базильянского в митрополичьей Литовско-виленской епархии находящихся, за 1815 год”: “Кесарый Каменскі, кансультар, дваранскага звання літоўскай нацыі, 49 гадоў, у 1781 г. у манастыры антопальскім навучаўся красамоўству, 1782-га, 1783-га і 1784-га ў манастыры віленскім пры ўніверсітэце – логіцы, фізіцы, матэматыцы, у жыровіцкім і ў Рыме з 1787-га і па 1792-гі – багаслоўю і правілам царкоўным, у 1794-м па здадзеным доследзе ў віленскім універсітэце азначаны доктарам філасофіі і забяпечаны пасведчаннем. Пастрыжаны ў манахі 1780-га ў манастыры беззвецкім. Ад 1785-га па 1792-гі быў настаўнікам у вучэльні жыровіцкай, ад 1792-га да 1797-га ў віленскім манастыры навучаў манахаў філасофіі, пасля быў ва

¹ Жукович П.Н. Взгляд проф. прот. М.К. Бобровского на общий ход униатского вопроса в XIX веке // Христианское чтение. 1907. № 12. С. 767–769.

² Polski Słownik Biograficzny, t. 11, s. 529.

ўніверсітэце 17-гадоў ад'юнктам астраноміі і абраны настаўнікам у тым жа ўніверсітэце Віленскім астранамічнай навукі, пасаду выконваў гадоў 5-ць, у 1814-м годзе, па атрыманай адстаўцы з універсітэта, прызначаны ігуменам віленскага манастыра, і дагэтуль знаходзіцца. Пад судом не быў. З віленскага ўніверсітэта атрымлівае ў год жалавання срэбрам 250-т руб., з манастыра срэбрам 60-т руб. Здольны”³. З аналізу аналагічных біяграфій іншых асоб, бачна, што “літоўская нацыя” абазначае тое, што асоба нарадзілася на тэрыторыі сучаснай Заходняй Беларусі ці на тэрыторыі сучаснай Віленшчыны. Прозвішча Каменскі (Камінскі) вельмі часта сустракаецца сярод шляхты Лідскага, Ашмянскага і іншых паветаў былога ВКЛ.

У 1785 г. Каменскі пазначаны ў спісах студэнтаў прафесара фізікі Галоўнай школы ВКЛ Юзафа Міцкевіча⁴, у 1790 г. стаў святаром, у Рыме вучыўся ў “Collegium de propaganda fide” і скончыў са ступенню доктара тэалогіі. У Віленскім універсітэце Каменскі стаў яшчэ і доктарам філасофіі.

5 лютага 1797 г. памёр астраном Ежы Стрэцкі – сябар і папечнік рэктара Галоўнай школы і дырэктара абсерваторыі Марціна Пачобута-Адлянціцкага⁵. Замест памерлага астранома на пасаду ад'юкта Галоўнай школы (Віленскага ўніверсітэта)⁶ і памочніка астранома-абсерватара Віленскай абсерваторыі быў прызначаны Каменскі. У той час Пачобут-Адлянціцкі ўжо быў сусветна вядомым астраномам. Нястомным назіральнік, ён кожную ясную ноч праводзіў у абсерваторыі. Працуючы разам з прафесіяналам такога ўзроўню як Пачобут, Каменскі павінен быў хутка адбыцца як навуковец.

Выкладаць астраномію ў Віленскім універсітэце Цэзары Каменскі пачаў у 1808 г. пасля Ігната Рэшкі. Рэшка не меў сур'ёзнай навуковай падрыхтоўкі, аднак быў прызначаны на кафедру непасрэдна рускім імператарам Паўлам I, якому вельмі спадабаўся сваёй зухаватасцю, падчас дэманстрацыі астранамічных прыбораў пры наведванні апошнім абсерваторыі⁷. Лічылася, што Рэшка выкладаў занадта неглыбока, і Ян Снядэцкі ў 1808 г. вымусіў яго падаць у адстаўку⁸. Ад новага выкладчыка патрабавалася ўзняць навуковы ўзровень выкладання.

Таму пасля 1810 г. Каменскі распрацаваў новую навучальную праграму па астраноміі. Курс быў разлічаны на адзін год: “Пасля выкладу курса сферычнай трыганаметрыі... перайсці да практычнага рашэння задач з трохкутнікамі. Гэта дапоўніць курс астраноміі, у якім 1) Вывучаюцца метады разлікаў са сферычнай астраноміі па Яну Снядэцкаму... будзе выкладацца:

³ Описание документов архива Западнорусских Униатских Митрополитов. СПб., 1907. Т. 2. С. 698.

⁴ Гл: Bieliński Jozef, Stan nauk matematyczno-fizycznych..., s. 114.

⁵ Гл: Sniadecki Jan, Żywot uczony i publiczny Marcina Odlanickiego Poczobuta, s. 348.

⁶ У 1811 г. ад'юнкт Каменскі атрымаў 1000 руб. за год з касы універсітэта, а ў 1813 г. “за цэлы год срэбрам 911 руб. 67,25 кап. і 331 руб. 64,5 асігнацыямі”, а ў 1823 г. ён атрымаў ад універсітэта 247,5 руб. пенсіі. Цыт. Паводле: J. Bieliński, Uniwersytet Wileński, t. I. s. 340, 347, 379.

⁷ Гл: Rybka E., Rybka P. Historia astronomii w Polsce, s. 102.

⁸ Гл: J. Bieliński, Stan nauk matematyczno-fizycznych..., s. 85.

з'явы якія адбываюцца ад кручэння Зямлі вакол сваёй восі і вакол Сонца, будзе тлумачыцца ўяўны рух Сонца з тлумачэннем прычынаў і таго, што ад гэтага руху адбываецца, – дзень і ноч, іх розная працягласць, змена сезонаў, дні раўнадзенства, вымярэнне часу. 2) Ужыванне сферычнай трыганаметрыі для падліку становішча нябесных целаў і практычныя разлікі, навучанне майстэрству астранамічных назіранняў, практычнае ўжыванне астранамічных прылад. 3) Тлумачэнне эфекту пераламлення святла, паралаксу, аберацыі, нутацыі... і іх уплыў на вызначэнне рэальных становішчаў нябесных цел. 4) Вывучэнне сонечнай сістэмы, тэорыя планет і іх спадарожнікаў, камет, закон сусветнага прыцягнення і разлікі арбіт. Задачы па вылічэнні становішча планет на нябеснай сферы. Ужыванне астранамічных табліц для астранамічных назіранняў. 5) Тлумачэнне руху Месяца, фазы Месяца, лібрацыя. Сонечныя і Месяцовыя зацменні, пакрыццё Месяцам зорак і спосабы разлікаў гэтых з'яў". У 1810/11 навучальным годзе Каменскі выкладаў астраномію тры разы ў тыдзень, па панядзелках і серадах з 10.30 па 12.00 і па пятніцах з 9.00 да 10.00⁹, у наступныя гады агульная колькасць гадзін на тыдзень не змянілася.

На доктарскіх іспытах 1810 г. для экзаменаваных Каменскім былі прапанаваныя падрабязна сфармуляваныя пытанні па трох тэмах: 1) час і календар; 2) рэфракцыя і паралакс; 3) тлумачэнне нябесных з'яў па сістэме Каперніка¹⁰.

1 ліпеня 1812 г. Напалеон падпісаў дэкрэт пра стварэнне дзяржавы – Вялікага Княства Літоўскага і сфармаваў Камісію часовага ўраду. Камісія стваралася з 7 камітэтаў, узначальваць Камітэт асветы і рэлігіі быў прызначаны Ян Снядэцкі. Камісія стала вышэйшай уладай адноўленага Вялікага Княства, якое складалася з 4 дэпартаментнаў, утвораных замест былых Віленскай, Гарадзенскай і Менскай губерняў і Беластоцкай акругі¹¹. Цэзары Каменскі ўваходзіў у склад створанага Напалеонам ураду Літвы, працаваў у камісіі Снядэцкага і курыраваў справы рэлігіі. Ён выступіў супраць іерархаў уніяцкай царквы Кахановіча і Красоўскага¹² пра якіх адзін з пазнейшых “ліквідатараў” уніі епіскап Лужынскі пісаў: “... толькі ў 1799 г. мітрапаліт Лісоўскі¹³ ... заклаў пачаткі Уз'яднання, за ім архіепіскап Красоўскі¹⁴ і мітрапаліт Кахановіч¹⁵ дзейнічалі ў тым жа духу...”¹⁶.

⁹ Гл: J. Bieliński, Uniwersytet Wileński, t. II, s. 32.

¹⁰ Гл: J. Bieliński, Stan nauk matematyczno-fizycznych..., s. 86.

¹¹ Гл: E. Rybka, P. Rybka, op. cit., s. 106.

¹² Бобровский П.О., Греко-униатская церковь при императоре Александре I // Журнал Министерства народного просвещения. Ч. ССLXIV, отд. 2. С. 295.

¹³ Іраклі Лісоўскі, полацкі ўніяцкі архібіскуп (1784–1809), быў мітрапалітам уніяцкай царквы у Расіі (1806–1809).

¹⁴ Ян Красоўскі, полацкі ўніяцкі архібіскуп (1809–1826), потым луцкі япіскапам (1826–1827).

¹⁵ Рыгор Кахановіч, уніяцкі мітрапаліт (1809–1814), разам з тым быў і луцкім япіскапам.

¹⁶ Записки о воссоединении унии архиепископа Василия Полоцкого // Русский архив. 1881. II. С. 283.

У 1814 г. Каменскі сышоў з універсітэта на пасаду настаяцеля Віленскага Свята-Троіцкага манастыра, па пратэкцыі Навасільцава месца Каменскага заняў астраном Вінцэнт Карчэўскі (1789–1832).

Высокаадукаваны і аўтарытэтны навуковец вярнуўся да царкоўнай пасады ў цяжкі для ўніяцкай царквы час: узмацняўся ціск царскага ўраду і выпяваў унутраны разлад паміж “белым” і “чорным” духавенствам, які потым быў выкарыстаны для ліквідацыі ўніяцкай царквы. Уніяцкая царква ў гэты час была па-сапраўднаму народнай, але ў адрозненне ад рыма-каталіцкага касцёла – беднай і жабрацкай. Статус і менталітэт манахаў-базыльянаў (“чорнае” духавенства) у царкве моцна адрозніваўся ад статусу і менталітэту святароў (“белае” духавенства). Базыльяне ў асноўным, гэта была шляхта са значна вышэйшым адукацыйным і інтэлектуальным узроўнем за белае духавенства, яны ўтваралі ў царкве своеасаблівую касту¹⁷. У першай трэці XIX ст. белае духавенства імкнулася “скінуць з рускай уніі лацінізатарскія ланцугі”. Галоўнай вучэльнай дзе гадаваліся будучыя дзеечы “белага духавенства” была Галоўная семінарыя у Вільні. У Віленскую Галоўную семінарыю паступала моладзь якая ў нейкай ступені была гатовая да барацьбы калі не з рыма-каталікамі дык, з лацінізацыйнай часткі ўніятаў і з праваднікамі лацінізацыі – базыльянамі¹⁸. Яскравым прыкладам святара – выхадца з “белага” духавенства быў Міхал Баброўскі, чалавек які стаў прафесарам-славістам. У мемуарах біскупа Лужынскага апісана прыкрая сутычка паміж прафесарам-славістам і ўніяцкім святаром Міхалам Баброўскім і тады яшчэ настаяцелем Віленскага Свята-Траецкага базыльянскага манастыра Каменскім: *“Калі у дзень Св. Тройцы каб вітаць свайго епіскапа (Андрыяна Галаўню – Л.Л.) ў манастыр з’явіўся прафесар М. Баброўскі з грэка-ўніяцкімі клірыкамі, якія навучаліся ў галоўнай семінарыі, настаяцель манастыра Цэзары Каменскі сустрэў іх такімі словамі: «Навошта сюды прыйшлі? Ідзіце прэч, гэта наш біскуп, а не ваш, ваш архібіскуп-сізматык у Полацку». Пасля такога прыёму Баброўскаму заставалася толькі адно – адвесці выхаванцаў у галоўную семінарыю”*. Неабходна усе ж заўважыць, што сярод семінарыстаў быў не толькі Лужыцкі але і будучы галоўны “ліквідатар” уніі Іосіф Сямашка¹⁹, з якім у Каменскага так сама адбыўся канфлікт, як толькі ён прыехаў вучыцца у Віленскую галоўную семінарыю. Прыбыўшы ў Вільню, Сямашка знайшоў прытулак у Свята-Траецкім базыльянскім манастыры, аднак хутка Каменскі сказаў яму, што “па прынятым звычаі, госці ў нас трымаюцца толькі тры дні”, таму праз вікарнага ўніяцкага Віленскага біскупа Андрыяна Галаўню, Сямашка перасяліўся жыць да святара Фалевіча²⁰.

¹⁷ Марозава С.В. Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596–1839 гады). Гродна. 2001. С. 182.

¹⁸ Ibidem, С. 196.

¹⁹ Бобровский П.О. Михаил Кириллович Бобровский. Историко-биографический очерк. 1784–1848. // Русская старина. 1889. № 5. С. 329.

²⁰ Киприанович Г. Я. Жизнь Иосифа Семашки, митрополита литовского и виленского, и воссоединение западно-русских униатов с православной церковью в 1839 году. Вильна. 1893. С. 12.

Такія сутычкі былі вынікам вострага канфлікту паміж белым духавенствам і базылянамі.

У 1818 г. Каменскі быў абраны другім кансультарам базылянскай правінцыі і ўслед за гэтым – правінцыялам. Правінцыямі базылянскага ордэна ў той час кіравалі: Беларускай – Нікадзім Смыковіч, Літоўскай – Цэзары Каменскі, Рускай – Леў Дзяшковіч. Плямяннік Міхала Баўроўскага – Баброўскі Павел Восіпавіч, расейскі генерал і гісторык, адзначае, што “з усіх асаблівым значэннем і аўтарытэтам у базылян карыстаўся літоўскі правінцыял Каменскі, абраны ў 1821 г. у архімандрыты Ляшчынскага манастыра ... Гэта быў адзін з адукаванейшых манахаў у ордэне, фанатычна прыхільны лацінству... Больш за 10 гадоў ён стаяў на чале партыі базылян...”²¹.

У 1820-х гадах Літоўская правінцыя ордэна, якой кіраваў Каменскі, мела 187 манахаў і 72 навіцыі якія вывучалі багаслоўскія навукі, рыторыку, лаціну і інш. У правінцыі былі: багаслоўская і філасофская студыя (на правах гімназіі) пры Віленскім Свята-Троіцкім манастыры (вучылася 17 клірыкаў), клас рыторыкі пры публічнай школе у Жыровіцкім манастыры (20 вучняў), школа лаціны ў Тараканях (у 1-м класе 16 вучняў, 2-м – 11 вучняў), школы маральнага багаслоўя ў Суткаўскім і Ваўнянскім манастырах (8 клірыкаў). У правінцыі было 6 публічных школ для міран, дзе выкладалі 40 манахаў і прыходскія школы, дзе так сама выкладалі манахі-базыляне²². Базылянскі ордэн, з-за свайго значэння ў справе адукацыі, карыстаўся заступніцтвам расейскіх міністраў народнай асветы: графа Зававадоўскага, графа Разумоўскага, князя Галіцына і апекуноў віленскай навучальнай акругі князя А. Чартарыскага і М. Нава-сільцава²³.

Яшчэ ў 1812 г. 2-гі адзел міністэрства духоўных спраў²⁴ і адукацыі пачаў выконваць указ Сената, які не дазваляў прымаць лацінян у базылянскі ордэн²⁵. Пазней дырэктар 2-га дэпартаменту міністэрства Тургенеў прапанаваў зачыніць значную колькасць базылянскіх манастыроў а з астатніх стварыць адну правінцыю. Аднак міністр князь А.Н. Галіцын часова не згадзіўся з такой прапановай. Базыляне прапанавалі даслаць у Пенярбург дэлегацыю для абмеркавання спраў, але ў прысылцы дэлегацыі ім было адмоўлена²⁶. Тады літоўскі правінцыял напісаў пісьмо у якім абгрунтаваў неабходнасць існавання свайго ордэна, апісаў заняпад манастыроў і ў канцы пісьма дадаў: “... колькасць уніятай стала змяншаецца і няма ніякіх сродкаў спыніць гэта няшчасце, таму нават давол рыма-каталікам уступаць у ордэн не спыніць памышэння колькасці ўніятай...”²⁷. Колькасць манахаў, асабліва ў Беларус-

²¹ Бобровский П.О., *op. cit.*, С. 296.

²² *Ibidem*, С. 299.

²³ Бобровский П.И. Подготовка реформ в русской греко-униатской церкви (1803–1827) // Христианское чтение. 1889. № 5–6. С. 726.

²⁴ У 1817–1824 гг. Міністэрства народнай асветы было часткай Міністэрства духоўных спраў і народнай асветы.

²⁵ Бобровский П.О. Греко-униатская церковь..., С. 293.

²⁶ *Ibidem*, С. 294.

²⁷ *Ibidem*, С. 296–297.

кай правінцыі, змяншалася, у манастырах заставаліся адны не да чаго не вартыя старыя, і нават у Супральскім манастыры настаяцелю, каб правесці богаслужэнне, прыходзілася запрашаць святара з суседняга прыходу. Аднак станоўчай рэакцыі на гэты зварот не было.

28 студзеня 1821 г. мітрапаліт Булгак, грунтуючыся на просьбе правінцыяла Беларускай правінцыі Смыковіча, прапанаваў 2-му дэпартаменту далучыць Беларускаю правінцыю ордэна да Літоўскай. Правінцыялам з'яднаных правінцый павінен быў стаць Каменскі. Аднак дазвол на гэта атрымаць не ўдалося, супраць выступіў архіепіскап полацкі Красоўскі.

У 1821–1822 гг. у расейскіх урадавых колах узмацніліся жаданні “*выказаць урадавую абарону ад прыгнёту лацінян беламу грэка-ўніяцкаму духавенству, як адзінай апоры рускай народнасці...*”. 28 верасня 1822 г. выйшла імператарскае распараджэнне аб скасаванні базыльянскіх школ і адкрыцці семінарыі²⁸.

16-га і 31-га кастрычніка 1822 г. былі выдадзены “прапановы” міністра духоўных спраў і народнай асветы “пра недапушчэнне асоб рыма-каталіцкага веравызнання ў базыльянскі ордэн” і пра зачыненне “залішніх базыльянскіх манастыроў”. Натуральна, што кіраўніцтва ордэна ўбачыла ў гэтым рашэнні намер скасаваць ордэн. У сваіх афіцыйных водгуках менавіта так растлумачылі распараджэнне міністра прадстаўнікі Літоўскай базыльянскай правінцыі: правінцыял архімандрыт Цэзары Каменскі, кансультар правінцыі настаяцель Свята – Траецкага манастыра іераманах Язафат Жарскі і сакратар правінцыі іераманах Тамаш Маеўскі. Як піша П.О. Бабровскі: “*Яны самаадвольна прынялі пад сваю абарону інтарэсы ўсяго ордэна ... прадставілі скаргу папе Пію IX, імператару Аляксандру і міністру князю А.Н. Галіцыну і імкнуліся перацягнуць на свой бок князя Чартарыскага*”. Адправіўшы скаргу пра пераслед базыльянаў у Рым, правінцыял Каменскі у лісце ад 29 кастрычніка да князя Галіцына, выказаў свае засцярогі наконт далейшага існавання базыльянскага ордэна.

Праз нейкі час, скарыстаўшыся праездам імператара Аляксандра I праз Ружаны па Слонімскім гасцінцы, Каменскі упаўнаважыў настаяцеля Ружанскага базыльянскага манастыра Марціноўскага асабіста падаць скаргу цару ад імя ўсяго ордэна. Трэба сказаць, што на горад Слонім праз Нарву, Мітаву, Рыгу, Вільню ішоў тады самы галоўны гасцінец – дарога з Пецярбурга ў Заходнюю Еўропу. Імператар Аляксандр, які ў той час шмат вандраваў, часта праезджаў праз Слонім, але ніколі там не спыняўся, бо заўжды начаваў на другой станцыі ад горада – у Ружанах, у тамтэйшага прыходскага святара Бабровіча, якога вельмі паважаў²⁹. У прашэнні прадстаўленым імператару 12 студзеня 1823 г. іераманах Марціноўскі просіць “*яго вялікасць не прыводзіць у выкананне распараджэнняў міністэрства духоўных спраў, якія маюць мэтай скасаванне ордэна і дазволіць ордэну даслаць у сталіцу сваіх*

²⁸ Ibidem, С. 298–303.

²⁹ Пржедлавский А.О. Воспоминания // Поляки в Петербурге в первой половине XIX века. М. 2010. С. 96.

дэпутатаў для абароны ...". Гэта "дзёрзкая" выхадка не спадабалася цару. Ён загадаў адмовіць просьбіту. У сакавіку 1823 г. 2-гі дэпартамент запатрабаваў ад правінцыяла ордэна растлумачыць нагоду "супрацьзаконнага дзеяння".

Тлумачачы свае дзеянні, Каменскі пісаў, што ён "*шчаслівы, што мае магчымасць даць ... тлумачэнне вышэйшаму ў імперыі органу, каб абараніць правы базыльянскага ордэна*". Па яго меркаванні, падставамі існавання і валодання маёмасцю ордэна ёсць: 1. Унутранае пакліканне да манаства.... 2. Згодна з 4-м Халкідонскім саборам, манастыры высвечаныя біскупам, павінны заставацца манастырамі, а прыналежныя ім рэчы застаюцца за імі..., далей ён спасылаецца на Трыдэнскі, Кобрынскі і Замойскія саборы, на прывілеі каралёў Рэчы Паспалітай і ўказы цара аб тым, што манастырскія маёнткі маюць правы казённых маёнткаў. 3. Кожны павінен клапаціцца пра дабрабыт свайго ордэна (з манаскай прысягі). "*Па гэтых прычынах, – працягвае Каменскі, – 12 студзеня 1823 г. я звярнуўся да заступніцтва гасудара з просьбай, але яшчэ раней, 29 кастрычніка 1822 г. я прасіў заступніцтва князя Галіцына і мітрапаліта Булгака, менавіта: пасля атрымання ўказаў з калегіі ад 16 і 31 кастрычніка, у якіх не толькі парушаюцца ўказаныя правы і прывілеі, але і прысутнічае пагроза скасавання самога ордэна. Чаго ж больш чакаць? Самыя багатыя манастыры будуць перароблены ў семінарыі, а найболей бедныя пойдучь на карысць белага духавенства*". Да рапарта правінцыяла былі дадзены 1) даверанасць, дадзеная іераманаху Марціноўскаму ад імя ўсяго ордэна, якую падпісалі: Цэзары Каменскі, правінцыял; Язафат Жарскі, літоўскі кансультар, доктар філасофіі; Тадэвуш Маеўскі, доктар філасофіі, сакратар Літоўскай правінцыі, і 2) тлумачэнне Марціноўскага ад 23 сакавіка 1823 г. пра дадзеныя яму даручэнне³⁰.

6 лютага 1823 г. міністр духоўных спраў і народнай асветы даручыў 2-му дэпартаменту (духоўных спраў – *Л.Л.*) на падставе архіваў вызначыць памеры манастырскіх фондушаў. Разбор архіва 2-га дэпартаменту выявіў немагчымасць зрабіць гэта. Таму для праверкі капіталаў манастыроў калегія міністэрства звярнулася да епархіяльных кансісторый³¹, г.зн. да кіраўніцтва белага духавенства, ініцыятара гэтай справы³².

Кансісторыя выказала намер заняць пад семінарыю Віленскі Свята-Траецкі і Жыровіцкі манастыры. Менавіта ў гэтых манастырах былі сабраны галоўныя сілы базыльянаў, тут была вышэйшая школа ордэна. Так сама ўсе манастыры якія мелі прыход, падлягалі скасаванню, г.зн. з 39 касаваліся 23 манастыры³³.

У 1819 г. Берасцейскі капітул прыняў рашэнне арганізаваць у Супрасльскім манастыры семінарыю і прасіў для гэтага дапамогі ў ордэна. Манастыр

³⁰ Бобровский П.О. Греко-униатская церковь..., С. 91–93.

³¹ Кансісторыя (лац. consistorium) – падначалены архірэю калегіяльны епархіяльны орган з царкоўна-адміністрацыйнымі і судовымі функцыямі.

³² Бобровский П.О. Греко-униатская церковь при императоре Александре I Журнал Министрства народного просвещения. Ч. ССLXVI, отд. 2. С. 71.

³³ С. 81.

знаходзіўся ў дрэнным стане, быў заняты артылерыйскімі складамі і не меў спраўных памяшканняў для планаванай семінарыі на 30 чалавек і вучэльні на 70 (дзяцей бедных святароў у Берасцейскай епархіі было болей за 100). Літоўскі правінцыял Цэзары Каменскі у сваім лісце ў кансісторыю ад 14 лютага 1823 г. пагадзіўся з меркаваннем белага духавенства. Але з-за ўрадавага рашэння пра скасаванне базыльянскіх школ, нічога не атрымалася³⁴. Быценскі манастыр кіраўніцтва базыльянаў жадала пакінуць для сваіх навіцыяў і ў гэтым пытанні прыйшло да згоды з белым духавенствам. Тараканскі манастыр, знаходзіўся на ўскраіне епархіі і таму быў нязручны для семінарыі, але яго фундушы белае духавенства жадала аддаць планаванай Жыровіцкай семінарыі ці на ўтрыманне жаночага інстытута для дачок святароў. Найболей зручным для епархіяльнай семінарыі лічыўся Жыровіцкі манастыр, у якім маглі размясціцца таксама кансісторыя і біскупская кафедра. Кіраўніцтва ордэна прапанавала для гэтых мэт Супрасльскі манастыр, а Жыровіцкі жадала пакінуць за сабой, бо ордэн ужо меў у ім публічную свецкую школу. Аднак жаданне Берасцейскай кансісторыі забраць Жыровіцкі манастыр у ордэна было цвёрдым³⁵. У сваю чаргу, Віленская мітрапалічая кансісторыя вырашыла арганізаваць сваю епархіяльную семінарыю і ў Віленскім Свята-Траецкім базыльянскім манастыры. У гэтым манастыры жылі манахі ўсіх уніяцкіх правінцый якія вучыліся ў семінарыі пры Віленскім універсітэце і знаходзілася публічная свецкай вучэльня³⁶.

П.О. Баброўскі піша што планы абедзвюх кансісторый пакуль што *“не адпавядалі ні прапанове міністра, ні мэце мітрапаліта Булгака захаваць у руках базыльянскага ордэна галоўныя манастыры”*³⁷. Абарону інтарэсаў базыльянскага ордэна прыняў на сябе літоўскі правінцыял, у той час яшчэ і архімандрыт Лешчынскага манастыра Цэзары Каменскі са сваімі кансультарамі і вучонымі багасловамі Свята-Траецкага Віленскага манастыра. Як пісаў П.О. Баброўскі: *“З першых жа дзеянняў правінцыяла было бачна, што яны не жадалі прызнаваць распараджэнняў міністэрства”*³⁸. Каменскі заручыўся падтрымкай М.М. Навасільцава, які у 1823 г. прыбыў у Вільню па справе філаматаў, базыльяне пісалі скаргі, артыкулы ў перыядычным друку і здолелі замарудзіць ліквідацыю базыльянскіх манастыроў³⁹. Напрыклад, 5 красавіка 1823 г. літоўскі правінцыял тлумачыць 2-му дэпартаменту калегіі, што на працягу паўгода ён не ў стане выканаць загаду пра манастыры і просіць падоўжыць тэрмін яшчэ на паўгода, правінцыял падае 2-му дэпартаменту скаргу на Берасцейскую і Віленскую кансісторыі: *“Трэба мець на ўвазе, што 1) кансісторыя да базыльянаў становіцца ў становішча пазоўніка (у юрыдычным сэнсе – Л. Л.) і таму не можа сама быць суддзёй у спра-*

³⁴ С. 82–83.

³⁵ С. 83.

³⁶ С. 85.

³⁷ С. 86.

³⁸ С. 80.

³⁹ С. 93.

ве ... і 2) што кансісторыя ... ужо вызначыла свае права на манастыры, быццам бы захопленыя базыльянамі. Тым часам, разглядаючы архіў, я цяпер адшукаў сапраўдныя дакументы іншага роду: гэта – распараджэнні папы на далучэнне Антопальскага прыходскага фундуша ... да манастырскага ... і дазвол мітрапалітаў на падобныя ж далучэнні бедных і нічога не значных прыходскіх фундушоў да манастырскіх ... Таму 3) правінцыял мае справядлівую падставу прасіць дэпартамент вызваліць яго ад падачы дакументаў у кансісторыю, бо яна стала пазоўнікам”. Скарга Каменскага мела поспех, 2-і дэпартамент калегіі зрабіў саступку: ён загадаў кансісторыям задаволіцца праверкай прабелаў складзенай у 1809 г. ведамасці пра манастыры, патрабуючы ад правінцыяла толькі дадатковых папер з абавязковым іх зваротам яму. Літоўская правінцыя была вызвалена ад неабходнасці шукаць самой на сабе кампраментуючыя дакументы. Напачатку 1824 г. Каменскі бароніць Віленскі Свята-Траецкі манастыр: “Віленская кансісторыя працягвае настойваць на высыланні дакументаў. Цалкам падпарадкоўваючыся распараджэнням урада, які прызнаецца уладай Божай на зямлі, лічу сябе змушаным спытаць: ці абавязаны я задаволіць патрабаванні епархіяльнай кансісторыі адносна высылання ўсіх дакументаў пра манастыры Віленскай епархіі, не гледзячы на цяжкасці, выдаткі і небяспеку перасылання? Тым часам, кансісторыя, з вопісу 1809 г. лічыць сваёй уласнасцю фундушы Віленскага базыльянскага манастыра. Просім усё ж пакорна калегію ... прыняць нас пад сваю абарону, даць нам сродкі растлумачыць няправільнасць абвінавачвання і звярнуць увагу на нашу моладзь якая вучыцца, сабраную з усіх правінцый нашых пры Віленскім універсітэце, на немач старцаў нашых, што страцілі сілы ў грамадскай службе і змешчаны ў манастыр для збаўлення ад пакут, бо ім тут лягчэй атрымаць медычную дапамогу..., на гатовасць нашу зрабіць усякія ахвяры для свецкага кміру, толькі без уласнай згубы, і, нарэшце на адзіную аснову, на якой Пацеі, Канцэвічы, Руцкія заснавалі святое яднанне і ўзнеслі яго на вышыню ...”⁴⁰.

Каменскі зацягнуў падрыхтоўку дакументаў пра манастыр больш чым на два гады: увесь 1824 г. і пачатак 1825 г. прайшлі складанні ім вопісаў манастыроў Літоўскай правінцыі. Першыя зробленыя ім вопісы 16 манастыроў прадстаўлены у 2-гі дэпартамент калегіі 24 верасня 1824 г., а 23–26-га красавіка 1825 г. прадстаўлены вопісы яшчэ 39 манастыроў. Аднак Віленская і Берасцейская кансісторыі выразілі недавер гэтым вопісам і зноў пачалі патрабаваць праверкі⁴¹.

5 красавіка 1824 г. пакінуў пасаду апекуна навучальнай акругі князь Адам Чартарыйскі, а 15 траўня пазбавіўся пасады міністра духоўных спраў і народнай асветы князь А. Н. Галіцын Гэта былі людзі, на падтрымку якіх маглі разлічваць базыльяне. Замест іх былі прызначаны адпаведна Навасільцаў і адмірал Шышкёў. Гісторык Баброўскі П.О. пісаў: “Пасля паўстання грэкаў і іншых падзей у Еўропе рашуча стыняецца падтрымка ўрадам базыльянскага ордэна, хутка змяняецца пратэжцыя князя Галіцына, а камі кіраванне спра-

⁴⁰ С. 94–96.

⁴¹ С. 97.

вамi рускай грэка – уніяцкай царквы перайшло ў рукi Аляксандра Сямёнавіча Шышкава, знакамітага патрыёта ... і самага руплівага прыхільніка славянскай навукі ў Расіі, калі ... паў Галіцын і узмацнілася слава Аракчэева, базыльянскі ордэн, найболей моцны ў літоўскай Русі, які прадстаўляў энергічны правінцыял Каменскі і яшчэ падтрымоўваў Булгак, страціў раптам сваю ўстойлівасць..."⁴².

Спачатку літоўскі правінцыял Каменскі і яго кансультары знайшлі падтрымку ў Навасільцаў М. М. і рэктара Віленскага ўніверсітэта Пелікана В.В. Цікава чытаць у Баброўскага П.О. крытыку Навасільцава за падтрымку базыльянаў. Навасільцаў – чалавек з вельмі вызначанай рэпутацыяй, абвінавчваецца як празмерны заходнік выгадаваны ў Англіі “на неўласцівых Расіі канстытуцыйных установах”! І сапраўды Навасільцаў, спачатку, у 1826–27 гг., заступаўся за ордэн перад новым міністрам Шышковым, звяртаючы яго ўвагу на высокі ўзровень базыльянскай адукацыі ў параўнанні з “разбэшчанасцю” духавенства якое атрымала адукацыю ў епархіяльных семінарыях⁴³, але хутка ён перастаў бараніць ордэн.

З прыходам новага імператара Мікалая I у гісторыі базыльянскага ордэна і ўсёй уніяцкай царквы пачаўся новы, апошні перыяд існавання.

Пры канцы 1825 г. мітрапаліт Булгак, склікаў “вялікую кансульту”, з прадстаўнікоў Берасцейскага капітула і Літоўскай базыльянскай правінцыі з мэтай пагаднення інтарэсаў ордэна і белага духавенства. У камісію ўвайшлі: старшыня біскуп-суфраган Леў Яворскі, ад белага духавенства – афіцыял Антон Тупальскі⁴⁴ і займаючы і заемец месца віца-афіцыяла Міхал Бароўскі, ад манаскага саслоўя – літоўскі правінцыял Цэзары Каменскі з кансультарамі⁴⁵. Нарады вялікай кансульты ў Жыровічах пачаліся ў снежні 1825 г. Верагодна апагеем вялікай кансульты, было паседжанне 21 студзеня 1826 г. на якім абодва бакі не змаглі пайсці на кампраміс, нават перад ужо відавочнай небяспекай ліквідацыі сваёй царквы, пасля чаго адбыўся канчатковы разрыў паміж белым духавенствам і базыльянамі⁴⁶. У лісце ад 21 студзеня 1835 г. да настаўцеля Віленскага Траецкага манастыра Віктара Басяцкага прафесар і ўніяцкі святар Міхал Баброўскі пісаў: “Падчас знаходжання цяперашняга нашага мітрапаліта ў Жыровічах ... я, як чалавек на пасадзе сурагата Берасцейскага капітула, браў ўдзел ў перамовах паміж белым духавенствам і ордэнам адносна семінарскіх фондушоў, ... на прапанову мітрапаліта, каб ордэн саступіў некаторыя манастыры і сумы на карысць семінарый белага духавенства, правінцыял Каменскі заявіў, што на пасадзе сваёй, ён прысягае абавязаны

⁴² Бобровский П.И. Подготовка реформ в русской греко-униатской церкви (1803–1827) // Христианское чтение. 1889. № 5–6. С. 733.

⁴³ Бобровский П.О. Греко-униатская церковь... Журнал Министерства народного просвещения. Ч. CCLXVI, отд. 2. С. 107–109.

⁴⁴ Антоній Тупальскі, з 1799 г. ассесар, з 1804 г. віцэ-офіцыял, з 1807 г. офіцыял (старшыня) Брэсцкай уніяцкай кансісторыі, член Брэсцкага капітула. Памёр у 1848 г. у сане праваслаўнага протапрэвітара.

⁴⁵ Бобровский П.О. Греко-униатская церковь... Журнал Министерства народного просвещения. Ч. CCLXVI, отд. 2. С. 311.

⁴⁶ Ibidem, С. 319.

захоўваць у цэласці ўсё фундушы свайго ордэна, што ордэн утрымоўвае на свае сродкі семінарыю ў Лаўрышаве для тых, хто рыштуецца ў белья святары і што, калі ёсць у тым патрэба, ён гатовы паспрабаваць адчыніць семінарыю для клірыкаў яшчэ і ў другім манастыры”⁴⁷. Істотна, што ў гэтым лісце Міхал Бароўскі – аўтарытэтны святар і навуковец выказаў сваё стаўленне да праблемы: “Калі справа ішла пра адабранне вялікіх манастыроў, як Жыровіцкі і Віленскі ... і калі жадалі ператварыць меншыя манастыры ізноў у цэрквы на падставе што яны паўсталі з прыгадскіх цэркваў ... я ў лісце да афіцыяла Тупальскога ... раіў берагчы базыльянскі ордэн, як адзіную апору нашай уніі, адняўшы ці аслабіўшы якую, адно духавенства не ў сілах будзе выстаяць у ўніі. Ордэн, які кіруецца магутнай карпарацыяй і можа знайсці дарогу да ўплывовай асобаў, валодае сілай абараніць унію, тады як ... белае духавенства рассыпае дробнымі сем’ямі, галечая прыгнечанае, нават сваіх дабрачынных баіца, таму пры усякіх аб’яцаннях паляпшэння побыту ці пад ценем пагрозы, яно, як вагаецца трыснёг пад ветрам, лёгка схіліцца на той ці іншы бок”⁴⁸.

У лістападзе 1825 г. Каменскі, ужо вельмі хворы чалавек, пакінуў пасаду правінцыяла і ад’ехаў ў свой Лешчынскі манастыр⁴⁹.

9 кастрычніка 1827 г. быў выдадзены ўказ, па якім у базыльянскія манастыры маглі паступаць толькі тыя, якія: “маюць дастатковыя пазнанні ў славянскай мове і ў чыне грэцкага набажэнства...”, 24 кастрычніка міністр Шышкоў, верагодны аўтар гэтага ўказу, даручыў 2-му дэпартаменту калегіі пачаць выконваць гэты ўказ⁵⁰. У наступным 1828 г. базыльянскія манастыры былі перададзены ў кіраванне кансісторыям. 17 студзеня калегія вырашыла зачыніць базыльянскія манастыры, і 27 красавіка 1828 г. цар зацвердзіў гэтае рашэнне. Ордэн на тэрыторыі Беларусі быў знішчаны, базыльяне засталіся толькі ў Свята – Траецкім Віленскім манастыры, дзе была іх семінарыя, але ў 1831 г. і гэты манастыр быў зачынены, а манахі раскасіраваны. Пасля 1831 г. да шасцідзiesiąтых гадоў у межах Расіі базыльяне засталіся толькі ў пяці манастырах Царства Польскага, а менавіта: у Варшаве, Узгорку, Белай, Любліне і Замосці.

Цэзары Каменскі памёр у 1827 г. у кляштары Лешч пад Пінскам⁵¹. Віленскі прафесар батанікі Юндзіл згадаў: “Памёр 20 сакавіка 1827 г. ... узорны, сціплы, у навуцы сваёй грунтоўны, пільны, руплівы аб студэнтах і славе ўніверсітэта, пакінуў службу праз слабасць здароўя. Смерцю сваёй засмуціўшы вучняў і сяброў сваіх”⁵².

⁴⁷ Жукович П.Н. Взгляд проф. прот. М.К. Бобровского на общий ход униатского вопроса в XIX веке. // Христианское чтение. 1907. № 12. С. 772.

⁴⁸ Ibidem, С. 770–771.

⁴⁹ Бобровский П.О. Греко-униатская церковь... Журнал Министерства народного просвещения. Ч. ССLXVI, отд. 2. С. 351.

⁵⁰ Бобровский П.И. Подготовка реформ в русской греко-униатской церкви (1803–1827) // Христианское чтение. 1889. № 5–6. С. 721.

⁵¹ Гл.: Е. Rybka, P. Rybka, Historia astronomii w Polsce, s. 108–109.

⁵² Гл.: J. Bieliński, Stan nauk matematyczno-fizycznych..., s. 87.

Віктар Басяцкі

Настаяцель Віленскага Траецкага манастыра іераманах Віктар (Фларыян) Басяцкі належаў да ліку найбольш адукаваных і заслужаных базыльянскіх манахаў. 13 лютага 1833 г. афіцыял Тупальскі прапанаваў мітрапаліту Булгакаву прызначыць яго Мялецкім абатам, адзначаючы, што ён мае вучоную ступень “добрага матэматыка”⁵³. Епіскап Іосіф Сямашка 17 кастрычніка 1835 г. пісаў, што Басяцкі, “*праходзіў з адзнакай пасады ў вучэльні і на манастырскім кіраванні*”⁵⁴.

Віленскі Траецкі манастыр, настацелем якога быў Віктар Басяцкі мае вялікую гісторыю. На яго месцы, у 1342 г. былі забітыя прыдворныя вялікага князя Альгерда Кумец, Круглец і Няжыла, яны былі славянскага паходжання, г. зн. былі продкамі тутэйшых віленскіх беларусаў. Князь Канстанцін Астрожскі, гетман Вялікага Княства, кашталян Віленскі і ваявода Троцкі, даў абяцанне Богу за перамогу над маскоўцамі пабудаваць у Вільні дзве царквы. У выніку, ягонымі намаганнямі і коштам, спархнелыя драўляныя будынкі Мікалаеўскай і Святатраецкай царквы з манастыром былі перабудаваныя на мураваныя. З нязначнымі перабудовамі яны захаваліся да нашых дзён. Адам Кіркор пісаў, што ў царкве Св. Тройцы захоўваўся надзвычай каштоўны і старажытны абраз Божай Маці Праведніцы. “*Паводле падання ... меўся ён быць пэндзля святога евангеліста Лукі*”. Пасля Берасцейскай царкоўнай уніі 1596 г. па загаду караля Жыгіманта III гэтыя муры ў 1608 г. перайшлі ў валоданне ўніяцкага ордэна манахаў-базыльянаў і з таго часу прыдбалі назву “Базыльянскіх муроў”. На працягу XV–XVI ст. манастыр быў сваеасаблівым культурным цэнтрам беларускага насельніцтва сталіцы Вялікага Княства Літоўскага, бо пры ім існавала школа, лякарня, а затым і друкарня. Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай расейскі рэпрэсіўны апарат выкарыстоўваў Базыльянскія муры часткова як астрог. Менавіта тут у пачатку XIX ст. былі зняволеныя ўдзельнікі таемных арганізацыяў патрыятычнай моладзі Вільні – філаматаў і філарэтаў. Сярод іх быў і Адам Міцкевіч. Тутка ў 1823–1824-ым гг. ён пісаў сваю знакамітую драму “Дзяды”. Ад пачатку XX ст., калі Вільня стала адным з асноўных цэнтраў беларускага адраджэння, у нашых адраджэнцаў склаліся добрыя сувязі з установамі, што знаходзіліся ў гэтым будынку. А была тут праваслаўная духоўная семінарыя ды на працягу нейкага часу прыватная жаночая гімназія Нядзюравай і Райсмлер. Непасрэдная сувязь Базыльянскіх муроў з беларускім рухам пачынаецца ад заснавання ў іх першай у Вільні Беларускай Гімназіі. Пасля, “пад Польшай” Віленская Беларуска Гімназія працягвала існаваць ажно да 1944 г. На працягу ўсіх дваццаці пяці гадоў сваёй дзейнасці яна кавала кадры беларускай інтэлігенцыі і гэтым унесла свой важкі ўклад у нацыянальна-вызвольны рух Заходняй Беларусі. Адначасова з гімназіяй тут быў адкрыты і беларускі прытулак для

⁵³ Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов. Т. 2. СПб., 1907. С. 952.

⁵⁴ Записки Иосифа, митрополита литовского. Санкт-Петербург, 1883. Т. III, С. 227.

дзяцей-сірот, у асноўным выхадцаў з беларускай сялянскай беднаты. У той жа час тут арганізавалася і беларуская аматарская тэатральная майстроўня, нейкі час сваю сядзібу ў Базыльянскіх мурах мела і Таварыства беларускай школы. Цесна звязаная з Базыльянскімі мурамі і гісторыя Віленскага беларускага музея. Музей паўстаў з багатай калекцыі беларускай старасвецчыны і этнаграфіі Івана Луцкевіча. У “нашаніўскую пару” калекцыі пэўны час знаходзіліся ў памяшканні рэдакцыі “Нашай Нівы”. У Базыльянскія муры калекцыі былі перавезеныя ў 1921 г., і гэты год прынята лічыць часам заснавання музея, а зліквідаваны музей быў у 1945 г.⁵⁵ Такім чынам гэты манастыр – святое для кожнага беларуса месца ў Вільні.

Аднак вернемся да нашай тэмы. План паступовай ліквідацыі ўніяцкай царквы, складзены Іосіфам Сямашкам, паступова выконваўся. З 1828 г. у м. Жыровіцы пачала дзейнічаць Літоўская духоўная семінарыя якая працавала ў відавочна “ўз’яднальным” духу. Пасля паўстання 1831 г. цэлы шэраг базыльянскіх манастыроў быў скасаваны. У 1834 г. пачаў выконвацца шэраг новых мерапрыемстваў, накіраваных да збліжэння ўніяцкай царквы з праваслаўнай, напрыклад 7 лютага 1834 г. грэка-ўніяцкая калегія, па прапанове епіскапа Сямашкі, вырашыла прыняць для ўніяцкіх цэркваў служэбнікі і кнігу малельных спеваў маскоўскага друку. На пачатку 1834 г. Віктар Басяцкі атрымаў ад Сямашкі спецыяльнае прадпісанне перарабіць ў Траецкай манастырскай царкве прастол “*адпаведна правілаў нашай грэка-ўсходняй царквы*” і прызвычайць манастырскую брацію да правільнага набажэнства па яе абрадах. Увесну таго ж 1834 г. Басяцкі атрымаў ад епіскапа прадпісанне пачаць друкаваць ў яго манастырскай друкарні святарскія і дыяканскія стаўленічаскія граматы⁵⁶ на царкоўна-славянскай мове. У 1834 г. па энергічным патрабаванні Сямашкі пачалося ўсталяванне ў парафіяльных цэрквах іканастасаў. Відавочна, пад непасрэдным уражаннем ад гэтых навін у 1834 г. Віктар Басяцкі і напісаў журботны ліст да прафесара М.К. Баброўскага, блізкія асабістыя адносіны з якім маглі ўсталявацца ў перыяд віленскай прафесарскай службы Баброўскага. Ліст Басяцкага да гэтага часу не знойдзены⁵⁷, але Віктар Басяцкі атрымаў адказ ад прафесара. З ліста бачна, што знакаміты прафесар-славіст Міхал Баброўскі, якога пасля справы філаматаў выгналі з універсітэта, добра разумее, што робіцца навокал, спадзяецца дажыць свой век уніятам і, як чалавек ужо зламаны жыццём, не хоча ніякай барацьбы. Ён прапануе Басяцкаму пачаць займацца гісторыяй базыліянаў бо “*ўжо канец уніі ў Літве*”, гледзячы з сённяшняга дня нельга не прызнаць параду прафесара вельмі разумнай, бо практычна ў той час Басяцкі не мог ужо супрацьстаяць навале, і праца па захаванні для нашчадкаў гістарычных матэрыялаў была б вельмі неабходнай. Мы вернемся да ліста прафесара Баброўскага ў раздзеле пра апошнія гады яго жыцця.

⁵⁵ Луцкевіч Лявон. Вандроўкі па Вільні. Вільня, 1998. С. 48–54.

⁵⁶ Дакумент, які выдаецца епіскапам святару, у пасведчанне яго пасвячэння, з указаннем яго ступені і правоў якія яму належаць.

⁵⁷ Жукович П.Н., *op. cit.*, С. 767–769.

Віктар Басяцкі не доўга заставаўся настаяцелем галоўнага ўніяцкага Віленскага Свята-Траецкага манастыра. У гэтым манастыры абрады па правілах праваслаўнай царквы не выконваліся яшчэ ў канцы 1836 г., не гледзячы на загад епархіяльнага начальства. Тут працягвалі служыць чытанья абедні на бакавых прастолах, не мелася царскай брамы і нават у так званых петых абеднях ужывалі замест пяці прасфор толькі адну. Абедні здзяйсняліся па ўніяцкіх напевах і з традыцыйным для нас вымаўленнем славянскіх слоў. Амаль усё 20 манахаў Траецкага манастыра былі перакананымі ўніятамі, і тых, хто быў згодны перайсці ў праваслаўе, яны звалі схізматыхамі, адшчапенцамі і г.д. У 1835 г. міністэрства ўнутраных спраў атрымала ананімныя заявы, у якіх настаяцель манастыра Басяцкі і некалькі іншых манахаў абвінавачваліся ў “*вельмі заганных дзеяннях і бясчынствах*”. Аўтары гэтых заяў вінавацілі базыльянаў у маніфестацыях падчас паўстання 1831 г., у далучэнні да мяежнікаў двух траецкіх базыльянаў, у апушчэнні на екпеніях царскага прозвішча і шмат у чым іншым⁵⁸.

12 кастрычніка 1835 г. з міністэрства ўнутраных спраў пераслалі да Літоўскага епіскапа Сямашкі дасланы з Вільні ананімны данос, у якім Басяцкі і віленскія ўніяцкія манахі абвінавачваліся наогул у незахаванні абрадаў грэка-ўсходняй царквы і таму ў амаральнам жыцці. Сямашка ў лісце да міністра Блудава (ад 17 кастрычніка 1835 г.) як быццам бараніў Басяцкага ад абвінавачванняў⁵⁹. Аднак быў напісаны новы данос у міністэрства, вынікам гэтага новага даносу стаў новы ліст міністра ўнутраных спраў да літоўскага ўніяцкі епіскапа (ад 12 снежня 1835 г.). 11 жніўня 1836 г. Сямашка даручыў свайму вікарыю Антонію Зубко зрабіць дазнанне на месцы.

Епіскап Антоні зрабіў рэвізію Віленскага манастыра ў кастрычніку 1836 г. У прадстаўленай Сямашку справаздачы, між іншым, ён пісаў адносна захавання ў Віленскім манастыры абрадаў грэка-ўсходняй царквы наступнае: “*Да майх распараджэнняў тут служылі чытанья абедні на бакавых прастолах, якія не маюць царскай брамы, нават у абедні не ўжывалі пяці прасфораў: 10 кастрычніка настаяцель загадаў ўжываць 5 прасфораў і забараніў служыць абедні на бакавых прыдзелах, якія аднак жа існавалі да майго прыбыцця і ўжо пры мне разбітыя. Я прымушаў пры сабе служыць ўсіх іераманахаў акрамя настаяцеля, які адкладваў службы на далейшы час, спасылаючыся на розныя заняткі, а зараз прысутнасць пры раследаванні справы свіранскіх сялян гэтаму перашкодзіла*”. Біскуп Антоні ў сваёй справаздачы патрабаў выдаць Басяцкага з пасады ў Віленскім манастыры і нават зачыніць гэты і існы побач з ім жаночы базыльянскі манастыр⁶⁰.

Трэба адзначыць, што з 170 базыльянаў прыналежных да Літоўскай епархіі, толькі 67 пагадзіліся перайсці ў праваслаўе. Прычым, многім нават і не прапаноўвалася змяніць веру. Ад пачатку базыльяне лічылі, што ім пасля ліквідацыі сваёй царквы будзе дазволена перайсці хоць ў рыма-каталіцкае ве-

⁵⁸ Киприанович Г. Я., *op. cit.*, С. 118–119.

⁵⁹ Записки Иосифа..., С. 224–229.

⁶⁰ Извлечение из отчета епископа Антония напечатано в приложении к книжке О. В. Щербицкого: «Виленьскій Свята-Троіцкіі манастыр» (Вільна 1886).

равызнанне, аб чым некаторыя манахі падавалі пісьмовыя прашэнні. Аднак Сямашка давёў уладам, што хоць усе тагачасныя *“грэка-ўніяцкія манахі, за малым выключэннем, бескарысныя для праваслаўнай царквы, але звальненне некаторых з іх ў рымскі абрад, магло б паслужыць шкодным прыкладам для шматлікіх уніятаў”*⁶¹.

Басяцкі быў для іх вельмі значнай фігурай і, калі б атрымалася зламаць яго як асобу, гэта мела б вялікі адмоўны уплыў на іншых. Таму распараджэннем епархіяльных уладаў ён быў перамяшчаны ў Быценскі ўніяцкі манастыр (Слонімскага павету, манастыр знаходзіўся недалёка ад мястэчка Жыровічы). Знаходзячыся тут, Басяцкі ўхіляўся ад адпраўлення богаслужэнняў па расейскім узору. Улетку 1838 г. біскуп Антоні данёс біскупу Іосіфу, што Басяцкі, *“па закаранелай сваёй нянавісці да ўсяго рускага”*, адмаўляецца даць заяву аб далучэнні да праваслаўнай царквы, акрамя таго ён падтрымлівае зацятасць іншых быценьскіх манахаў, *“а можа быць (таемна) і віленскіх уніяцкіх манахаў”*. Прынятыя епіскапам Антоніем меры з мэтай зламаць зацятасць Басяцкага (у тым ліку пакаранне галодным сталом) не дасягнулі мэты. 29 ліпеня 1838 г. Сямашка, на падставе данясенняў епіскапа Антонія, перамясціў Басяцкага ў *“адасоблены”* Тараканскі манастыр (Кобрынскага павету). Праз паўгода, ужо перад самай ліквідацыяй уніі, епіскап Іосіф Сямашка (6 студзеня 1839 г.) пісаў обер-пракурору Св. Сінода графу Пратасаву пра Басяцкага: *“Ён, прыкільны да рымскага (да грэка-каталіцкага – Л.Л.) веравызнання і раздражнёны вядомымі Вашай Яснавяльможнасці акалічнасцямі, робіць іншым манахам адваротныя іх абавязку ўнушэнні, якія маюць дастатковую моц з-за яго ранейшага значэння паміж манаствам”*. Іосіф прасіў Пратасаву, каб Басяцкі і два іншыя ўпартыя іераманахі *“былі высланыя ... грамадзянскім начальствам у велікарасійскія манастыры”*. Манахі былі высланыя ў Пуціўльскую, Малчанскую і Сафраніеву пустэльні⁶².

Пасля ссылкі за манахам працягвала сачыць паліцыя, так 2 ліпеня 1839 г. Сямашка піша канфідэнцыйны ліст обер-пракурору Свяцейшага Сінода графу Пратасаву, у якім каментуе такі радок з ліста Басяцкага *“аб маім жыцці ці пра хуткую смерць, ты шануюны брат, зможаш даведацца ў Жыровічах ад Галубовіча”*, ліст базыліяніна да свайго брата, відавочна, быў таемна прачытаны паліцыяй. Сямашка даводзіць, што Быценскі архімандрыт Галубовіч не мае ніякіх справаў з Басяцкім і нават ужо тры гады не бачыў яго адваката, які дарэчы жыў у Слоніме⁶³.

5 снежня 1839 г. Сямашка дакладае Пратасаву аб просьбе Басяцкага пра перавод яго з Сафраніевай пустэльні ў Курскі манастыр: *“Іераманах Басяцкі просіць перавесці яго ў Курскі манастыр для хрысціянскай падрыхтоўкі і далучэння да Св. сакраментаў з нагоды ... набліжэння смерці”*, а 13 чэрвеня 1841 г. ён выказвае Пратасаву свае меркаванні аб неабходнасці адмовіць зацятаму ўніяту вярнуцца ў Гарадзенскую губерню, куды ён верагодна прасіўся, каб быць пахаваным у роднай зямлі: *“На маю думку, было б шкодна вяртаць*

⁶¹ Киприанович Г. Я., *op. cit.*, С. 140.

⁶² Записки Иосифа..., Т. III. С. 387, 413–414; Киприанович Г. Я., *op. cit.*, С. 120.

⁶³ Записки Иосифа..., Т. II. С. 113–114.

у *Гарадзенскую губерню іераманаха Басяцкага, пакуль у манастырах гэтай губерні знаходзяцца яшчэ манаші сумнеўнай добранадзейнасці*"⁶⁴.

Да канца жыцця іераманах Віктар Басяцкі заставаўся узорам стойкасці ў маральным непрыняцці зла.

Прафесар Міхал Баброўскі

Прафесар Віленскага ўніверсітэта, славіст, арыенталіст, уніяцкі святар і канонік Берасцейскага капітула Міхал Баброўскі разам з Ігнатам Даніловічам лічыцца адным з першых творцаў “беларускага нацыянальнага адраджэння” альбо “беларускай нацыянальнай ідэі”.

Падчас працы Баброўскага ва ўніверсітэце, у 1823 г. пачалося следства па справах моладзёвых арганізацый. Улады раптам убачылі, што ў “літоўскіх і беларускіх правінцыях” існуюць як таемныя, так і паўлегальныя моладзевыя таварыства і гурткі. Філаматы, філарэты, чальцы “Навукова-маральнага таварыства” ў Свіслацкай гімназіі, “Чорныя браты” са школы ў мястэчку Крожы. Абуральныя да уладаў ўлёткі і пасквілі знайшліся ў Кейданах, Коўні і Панявежы.

У сувязі са следствам, разгорнутым М.М. Навасільцавым па справе тайных студэнцкіх таварыстваў філаматаў і філарэтаў, разам з прафесарамі Ю. Галухоўскім, І. Даніловічам, І. Лявелеям быў адхілены ад выкладання і высланы з Вільні прафесар Баброўскі. Справа ў тым, што на Св. Іосіфа Абручніка (19 сакавіка 1823 г.) Баброўскі, як уніяцкі святар, чытаў казанне, у якім, кажучы пра шлюбныя росшукі, згадаў, што “*енчаць у кайданах пасаджаныя за правіннасці, ад якіх сам узрост іх апраўдвае*”. Вучоны быў абвінавачаны ўладамі ў падбухторванні насельніцтва. Дарма прафесар спрабаваў усё растлумачыць Навасільцаву асабіста. Навасільцаў паўтараў, што “*бачыць злыя намеры, як бачыць і тое, што Баброўскі з намерам выкарыстоўваў у казанні слова «кайданы», як намёк на Кейданы*”⁶⁵.

З 1824 г. прафесар знаходзіўся ў высылцы ў базыльянскім кляштары ў Жыровіцах. Дзякуючы заступніцтву мецэната М. П. Румянцава ў 1826 г. Баброўскі атрымаў магчымасць вярнуцца ва ўніверсітэт. Гэтую своеасаблівую высылку навуковец выкарыстаў для ўпарадкавання сваіх запісаў. Калі гэта праца ўжо была скончана выпадковы пажар вынішчыў усе яго паперы. Важна адзначыць, што, як пісаў Плацыд Янкоўскі, у момант звальнення прафесара з універсітэта па справе філаматаў “*з-за цяжкай нервовай хваробы прафесар Баброўскі ўжо далёка не валодаў той рэдкай памяццю, якая нададзена была ад прыроды*”⁶⁶.

⁶⁴ Записки Иосифа..., Т. III. С. 487, 583.

⁶⁵ Иохим Лелевель. Новосильцов в Вильне // Вильня 1823–1824. Перекрестки памяти. Минск, 2008. С. 39.

⁶⁶ Янковский Плакид/ Протоиерей Михаил Бобровский // Литовские Епархиальные Ведомости № 1, 2 – 1864.

Тым не менш у траўні 1825 г. ў пецябургскіх “Бібліяграфічных лістках” з’явіўся яго артыкул пра знойдзены ў Супрасльском манастыры пергаментны рукапісны кодэкс XI ст. які патрапіў у рукі навукоўца ўлетку 1823 г.

Пасля закрыцця Віленскага ўніверсітэта, у 1833 г. Баброўскі быў сасланы ў мястэчка Шарашова, дзе да канца жыцця служыў святаром.

У 1834 г. з-за энергічных патрабаванняў Сямашкі пачалося ўсталяванне ў парафіяльных цэрквах іканастасаў. У папярэднім частцы я пісаў, што, верагодна пад непасрэдным уражаннем ад новых мерапрыемстваў у 1834 г. настаяць Віленскага Траецкага манастыра Віктар Басяцкі напісаў журботны ліст да М.К. Баброўскага⁶⁷. Віктар Басяцкі атрымаў адказ прафесара Баброўскага. Ліст прафесара дае адказ на пытанне, як адносіўся М.К. Баброўскі да ліквідацыі уніі, і таму ёсць сэнс прывесці тут яго вялікі фрагмент:

“Высокаправялебнаму айцу Фларыяну Басяцкаму святар Міхаіл Кірылавіч жадае здароўя.

Прабачце, што пачынаю карыстацца важным стылем ў звароце да Вас. Не таму гэта, што я змяніў сяброўскія пачуцці да Вас. Але самы прадмет ліста патрабуе гэтага, і нашы продкі гэты спосаб выразу ўжывалі ў больш важных пісьмовых зносінах.

Ухіл да заняпаду базыльянскага ордэна і уніі ў Літве Вы, высокаправялебны айцец, прыпісваеце, здаецца, дзеяннем белых грэка-ўніяцкіх святароў, і сярод іх, змяшчаеце і мяне, ... успомніўшы пра рэформу абрадаў нашай царквы, звяртаецеся тонам, які кліча да пакаяння: «Стужніце сябе ў грудзі за вашы справы!». Несправядлівае шкадаванне, – на крайняй меры, што тычыцца мяне! Я ў гэтым заўсёды ўмываў ... раіў берагчы базыльянскі ордэн, як адзіную апору нашай уніі, адняўшы ці аслабіўшы якую, адно духавенства не ў сілах будзе выстаяць у ўніі.

Я не адмаўляю таго, што некаторыя асобы з белага духавенства, менавіта прэлат Янкоўскі⁶⁸, як протаправітар Берасцейскай капітулы, падтрыманы парадай а. Сасноўскага⁶⁹, былога Віленскага афіцыяла мітрапаліта, звярталіся і ў грэка-ўніяцкую калегію, і ў міністэрства асветы і духоўных спраў з мэтай вярнуць і звярнуць на Берасцейскую кафедру, на епархіяльныя семінары і на Берасцейскі капітул вядомыя фундушы і капіталы, якія ўтварыліся з вялікай колькасці кафедраў і іншых складчын духавенства і набожных людзей і быццам бы захопленыя асобамі з базыльянскага ордэна ў той час, калі духоўная ўлада знаходзілася яшчэ ... руках ... таго ж ордэна.

⁶⁷ Жукович П.Н., *op. cit.*, С. 767–769.

⁶⁸ Гаўрыіл Янкоўскі, арцыбіскуп Брэскага уніяцкага капітула.

⁶⁹ Антоні Сасноўскі, з 1822 г. віцэ-афіцыял Брэскай уніяцкай кансісторыі, з 1825 па 1828 афіцыял Віленскай уніяцкай кансісторыі, член Брэскага капітула. Пра яго гл. даследаванне П.В. Баброўскага «А. Ю. Сосновский» (Вільна, 1890) і яго ж брашуры «К биографии А. Ю. Сосновского» (Вільна, 1891) і «Материалы к истории Русской греко-униатской церкви», содержащие в себе копии писем А. Ю. Сосновского за 1826–1828 гг. (Спб., 1891). Першыя дзве брашуры – адбіткі з «Литовских Епархиальных Ведомостей», апошняя – з «Журнала Министерства Народного Просвещения».

Я чытай некаторыя з зваротаў гэтага роду, але я іх не пісаў. У час знаходжання цяперашняга нашага мітрапаліта ў Жыровіцах⁷⁰ Была паслана ў сталіцу такая заява, што ўніяцкія клірыкі, вучацца сумесна з лацінскімі ў галоўнай семінарыі і набываюць стэльнасць да абрадаў лацінскіх і такім чынам змяняюць абрады грэка-ўніяцкія, якія даўно ўжо скажоныя ўплывам лацінян ... і якія варта было б выправіць і вярнуць да старажытнага чыну, як ён у грэкаў захоўваецца (з такой заявай, здаецца выступіў а. Сасноўскі, у той час афіцыйна згасаючай Віленскай мітрапаліцкай епархіі). Гэта заява мела сваім наступствам тое, што ўніяцкіх клірыкаў зусім аддзялілі ад лацінскіх ў богаслужбовай практыцы. Я сам быў сведкам гэтага: для гэтых клірыкаў прызначаны быў асобны духоўнік, а. Піліхоўскі, зараз асэсар калегіі. Гэта заява паслужыла, здаецца, падставай да выдалення ўніяцкіх клірыкаў з галоўнай семінарыі. Месца галоўнай семінарыі мае заняць акадэмія ў Полацку, на заснаванне якой ёсць указ і ... прызначаны фундуш У цяперашні час грэка-ўніяты, дзеці духоўнага і свецкага звання, вучацца ў Жыровіцкай і Полацкай семінарыях, а таксама ў павятовых вучэльнях Якім духам дыхае Жыровіцкая школа і да чаго імкнецца, чытайце тэкст выступу, сказаны пры адкрыцці гэтай школы ў 1834 годзе інспектарам Фердынандам Гамаліцкім⁷¹ (надрукаваны ў Гродне)⁷². Што б там ні было, гэтыя і падобныя ім крокі, павароты і непаразуменні паміж ордэнам і белым духавенствам прывялі і да закрыцця базільянскіх манастыроў, да рэформы абрадаў ўсходняй царквы, злучанай з рымскай. Але ўсё гэта, можа быць, толькі падставы, і засмучаныя гэтай раптоўнай пераменаў мы прыпісваем адзін аднаму тое, што адбываецца ад іншых прычын, якіх мы не ведаем ці ведаць нам не варта. Хай жа лаціняне скажуць, чаму закрываюцца іх манастыры і памяншаюцца прыходы? Чаму забаронена нам, як уніятам, зносіны з імі ў набажэнстве? Гэта – промысел Боскі. Яго шляхі неспасцігальныя! Нашчадкі нашы толькі пра іх пазнаюць. Існаванне, ва ўсякім разе, або падзенне уніі ў Літве – у руках Божых. Не ад рэформы абрадаў залежыць яе быццё, а ад таго, да чаго гэтая рэформа імкнецца⁷³. Раней, чым у нас, рэформа абрадаў грэка-ўніяцкай царквы пачалася ў Галіцыі – пры імператрыцы Марыі Тарэзіі, стараннямі арцыбіскупа Ангяловіча⁷⁴ папярэдніка цяперашняга, але гэта ніколі не перашкаджала існаванню там уніі. У нас пачаў яе нябожчык мітрапаліт Лісоўскі⁷⁵ з базільянаў, у Полацкай архідыяцэзіі: і на Полацкую семінарыю, і на кансісторыю ён вярнуў ордэнскія фундушы. Вось што быў першай спружынай да

⁷⁰ Язафат Булгак, уніяцкі мітрапаліт з 1817 па 1838 г.

⁷¹ Потым, рэктар Літоўскай духоўнай семінарыі, протаіерэй Іпаліт Гамаліцкі.

⁷² Аўтар у верасні 2012 г. у Гродзенскім архіве чытаў гэтую рэч, напісаную рукой самага Гамаліцкага, у тэсту няма нічога, акрамя хваласпеваў цару і нянавісці да Рыма.

⁷³ Падобна, што Баброўскі намякае на “план Сямашкі” які па-крокава выконваўся, прыкрываючыся дэмагогіяй пра працу дзеля добра уніі.

⁷⁴ Антоні Ангяловіч, з 1792 г. біскуп Пярэмыскі, з 1808 да 1814 арцыбіскуп – мітрапаліт Галіцкі. Пераемнікам яго быў мітрапаліт уніяцкіх цэркваў у Расіі (1806–1809).

⁷⁵ Іраклій Лісоўскі, полацкі уніяцкі арцыбіскуп (1784–1809), быў мітрапалітам уніяцкіх цэркваў у Расіі (1806–1809).

адчужэння ордэнскіх фондушоў. За ім арцыбіскуп Полацкі Красоўскі⁷⁶ з белага духавенства, моцна падтрымаў яе. Пры мітрапаліце Кохановічу⁷⁷ з белага духавенства і на абставінах часу, і на прычыне нерашучага характару мітрапаліта, нічога ў гэтых адносінах не было зроблена на Валыні. Цяпер рэформа велічэзнымі крокамі ідзе наперад, і, да чаго яна дойдзе, сказаць цяжка. Зроблены ў гэтым сэнсе зварот да епіскапа Холмскага Шумборскага⁷⁸ але згаданы біскуп у сваёй водпаведзі, як я чуў, не выяўляе стільнасці да рэформы. Калі праўда, як кажуць, што нашы біскупы, не выключачы Жарскага⁷⁹ (за выключэннем мітрапаліта) далі падпіскі на злучэнне з пануючай рэлігіяй, і калі імкнуцца атрымаць распіскі ад некаторых святароў, якія займаюць адміністрацыйныя пасады, і некаторыя з іх такія падпіскі ўжо далі: то ўжо канец уніі ў Літве. Несумненна, што наймудрэйшы наш імператар свята захоўвае памяркоўнасць да ўсіх рэлігіяў у сваёй дзяржаве і нікога не прымушае да змены сваёй веры Тыя толькі перад Госпадам Богам хай дадуць адказ, якія з-за абяцаных пасадаў або маёнткаў стіляюць да гэтага прагных ... або прасцяжкоў, – не зважаючы на сумленне мільёна простых людзей, выклікаюць сярод іх смуту, а прадстаўляючы ўраду вымушаныя падпіскі, падманваюць сам урад, быццам добраахвотна пераходзяць з адной веры ў іншую. Хіба за пакорлівасць прызыву ў праваслаўе, або за шчырую службу не адзін ужо узнагароджаным закрытым манастыром. Што тычыцца мяне, у якой веры я нарадзіўся і якой трымацца загадвае мне сумленне, у такой я імкнуся і намерці, ... ўдзячны за пенсію, спакойна сядзець у баку і не жадаючы ні ў што мяшацца. [...]”⁸⁰.

Чаму ж Баброўскі заняў пазіцыю неўмяшання і захавання сваёй душэўнай раўнавагі любым коштам?

З успамінаў Плаццыда Янкоўскага вядома, што з’езджаючы з Вільні, Баброўскі зачыніў шафы сваёй вялікай бібліятэкі, перадаў ключы ад іх у надзейныя рукі і замовіў адмысловыя цюкі, у якіх яго кнігі былі б упакаваныя па іх парадку і класіфікацыі. Пасля гэтага ён даручыў выслаць яму кнігі з першым зімовым транспартам. Сам жа з аднымі толькі часопісамі ды з калекцыямі кветак, адправіўся да месца высылкі. Адразу, на другі дзень пасля свайго прыезду ў Шарашова, новы гаспадар заняўся кветкамі і кветнікам, да самай глыбокай восені прафесар прысвячаў гэтай любімай справе ўвесь свой вольны час.

Узімку кнігі з Вільні не прыбылі, прафесар пачаў сумаваць. І толькі частыя гасціны суседзяў, якія жадалі пазнаёміцца са славутым навукоўцам, неяк дазвалялі заняць вольны час. Наступнай зімой, па першай снежнай дарозе, абоз з бібліятэкай прафесара Баброўскага праз мястэчка Жыровіцы праехаў на Шарашова. У Шарашова, з пладоў свайго сада, Баброўскі пачаў вырабляць

⁷⁶ Ян Красоўскі, полацкі уніяцкі арцыбіскуп (1809–1826), потым луцкі біскуп (1826–1827).

⁷⁷ Рыгор Кохановіч, уніяцкі мітрапаліт (1809–1814), так сама быў луцкім біскупам.

⁷⁸ Філіп – Феліцыян Шумборскі, Холмскі ўніяцкі біскуп (1830–1838).

⁷⁹ Язафат Жарскі, піскаўскі уніят, біскуп, вікарый літоўскай епархіі (1833–1838). Аб Жарскім гл. брашуру І. А. Хлябцэвіча «Язафат Жарскі» (Гродна, 1897).

⁸⁰ Жукович П.Н., *op. cit.*, С. 767–777.

выдатны кіршвасер, алкагольны напой з вішняў і мёду, рэцэпт прыгатавання якога прафесар занатаваў у Германіі: вішні ў бутэльках ці гліняных пасудзінах заліваліся мёдампатакай, закаркоўваліся герметычна і закопваліся ў зямлю на дастакова працяглы час.

І калі ўлетку, на другі год ссылкі, да паважанага прафесара прыехалі гасцяваць семінарысты з яшчэ ўніяцкай Жыровіцкай семінарыі, дык іх частавалі менавіта гэтым цудоўным напоем. Бібліятэка ж прафесара заставалася неразабраная. У цюках бібліятэка была і праз год, у наступны прыезд семінарыстаў. Сусед вучонага, Уладзіслаў Трамбіцкі, чалавек “*адукаваны, ... які валодаў вялікімі сродкамі і меў шмат рэдкіх кніг і рукапісаў у сваёй бібліятэцы, убачыўшы каталог кніг прафесара Баброўскага ... не выявіў ... нават жадання хоць бы толькі зазірнуць у заповітныя цюкі з кнігамі, а ... прапанаваў Баброўскаму так набыць яго кнігі з умовай, што ... кнігі застануцца ў пажыццёвым карыстанні ранейшага ўладальніка. Гэта апошняя ўмова, здаецца, асабліва кранула протаіерэя Баброўскага. Ён пагадзіўся з прапановай, дадаўшы, што зараз, калі ... абавязак ... паспяшацца з неадкладным заканчэннем сваіх літаратурных прац*”⁸¹. Аднак, як пісаў Плацыд Янкоўскі, прафесар Баброўскі “*да самага свайго скону (ад халеры) ... нават не дакрануўся да ... цюкоў (з кнігамі – Л.Л.). Яны, без усякага сумневу, перайшлі да новага свайго законнага ўладальніка ў тым жа самым выглядзе, у якім за пайтара дзясяткі гадоў назад прыбылі з Вільні*”⁸².

Верагодна такія дзіўныя паводзіны навукоўца тлумачацца той самай “цяжкай нярвовай хваробай” пра якую пісалася вышэй, і якая з цягам часу павінна была толькі узмацняцца. Што і здарылася. З-за ліквідацыі уніі хвароба вярнулася і, верагодна, абвастрылася. Прафесар Маскоўскай духоўнай акадэміі І. Шабацін пісаў: “*Наўрад ці мы знойдзем сярод біёграфіяў Сямашкі асоб, якія ня атэставалі б іншага прафесара гэтай семінарыі – протаіерэя М. Баброўскага, як «абудзіцеля ... самасвядомасці студэнтаў». Але разам з тым ніхто не адмаўляе і таго, што гэты «абудзіцель» ледзь не звар’яцеў з гора, калі пераканаўся што замест размоў пра ўз’яднанне уніятаў з Рускай Праваслаўнай Царквой пачалося само уз’яднанне*”⁸³.

Думаю, з-за гэтай хваробы прафесар не пажадаў выступіць супраць ліквідацыі ўніяцкай царквы, хоць і ў асабістым ліставанні выказваўся як прыхільнік сваёй царквы.

Але знакаміты вучоны быў неабходны ліквідатару уніі Сямашку. Прафесар Латышонак Алег пісаў, што “*адзіным чалавекам, які мог супрацівіцца ліквідатарам, быў Баброўскі*”⁸⁴. Да 1837 г. Міхал Баброўскі адмаўляўся даць падпіску пра свой пераход у праваслаўе. Калі Сямашка, падчас свайго

⁸¹ Янковский Плакид. Древняя харатейная псалтирь Виленской Свято-Николаевской церкви // Литовские Епархиальные Ведомости № 20, 21 – 1866.

⁸² Там жа.

⁸³ Шабатин И. Из истории воссоединения белорусских униатов. Очерк второй // Журнал Московской Патриархии № 02, февраль 1951. С. 38.

⁸⁴ Латышонак Алег. Народзіны беларускай нацыянальнай ідэі // Спадчына № 1–1992. С. 9–14.

аб'езду епархіі ў 1834 г. прыбыў у г. Пружаны, то суправаджаўшы яго віца-афіцьял Галубовіч адклікаў М. Баброўскага ў бок і раіў яму даць падпіску пра гатоўнасць далучыцца да праваслаўя. Па сведчанні сучасніка і блізкага суседа Баброўскага, Андрэя Кургановіча (ён пакінуў рукапіснае сачыненне на польскай мове, пад загалоўкам “Powrot Litewskich uniатов w lono prawoslawia”), “тады (у 1834 г.) на гэта не пагадзіўся ксёндз Баброўскі, аднак пасля (1837 г.) даў распіску разам з іншымі святарамі Пружанскага дабрачыння”⁸⁵.

Прафесар М.К. Баброўскі лічыў сябе часткай вялікай “сям’і” духавенства Супрасльскай епархіі, часткай вялікай сям’і ўніяцкіх святароў тых мясцін. Паколькі ўсе баяліся падступіцца да яго з прапановай, каб адмовіўся ад уніі, “сям’я” паслала да яго свайго патрыярха, “папу” Тупальскага⁸⁶. Шпацыруючы, вучоныя мужы абмяркавалі праблемы царквы⁸⁷. Плацыд Янкоўскі так апісаў тую сустрэчу: “З далікатнасцю да выключнай асобы ... прафесара Баброўскага даручана было протапрасвітару Тупальскаму, які карыстаўся сяброўствам і павагай Баброўскага, паведаміць яму пра цалкам ужо тады саспелую думку ўз’яднання.

Дасведчаны протапрасвітар навёў гаворку здалёку:

– Вы гэтулькі разоў бывалі ў Рыме і нават там доўга пражывалі; скажыце ж нам, прафесар, ці праўда, што ў Рыме і ёсць манаполія выратавання?

– Не магу вам дакласці, – адказваў Баброўскі, – бо я гэтага не пісаў (Ja sie do tego nie pisalem). Далей гэтага гутарка ўжо не пайшла”⁸⁸.

Прафесар Латышонак адзначыў, што, “ачышчаючы” унію ад лацінскага ўплыву, Баброўскі аб’ектыўна садзейнічаў яе збліжэнню з праваслаўем. І калі старэйшыя дзеячы, у тым ліку і сам прафесар, не хацелі пакідаць сваёй веры, дык узгадаваныя ва “ўсходніцтве” маладыя дзеячы сумненняў ужо не мелі.

Паварот да праваслаўя яны лічылі смелым крокам наперад па шляху, якім ішлі іх настаўнікі. Маладых асляпляў бляск імперскай улады, і яны марылі, што цар аддасць у іхнія рукі ўладу на Беларусі. Марныя мары. Як слушна заўважыў А. Цвікевіч, з Баброўскім паўтарылася амаль тая ж гісторыя, што і з Хмяльніцкім, які, падняўшыся на барацьбу з Польшчай, аддаў Украіну ў рукі Масквы⁸⁹.

Але і падпісаўшы паперу, прафесар выказаў глыбокі смутак з нагоды смерці апошняга ўніяцкага іерарха, Язафата Булгака, – смерці, якая фактычна спыніла існаванне дарагой для яго уніі. “Гэтую сумную катастрофу (канец уніі – Л.Л.), – піша прафесар Баброўскі свайму сябру, Кляшчэлеўскаму праіаіерэю Антону Сасноўскаму, рашучаму барацьбіту супраць ліквідацыі сваёй веры, – прадказвалі восенню мінулага 1837 г. землятрусы на Валыні і Па-

⁸⁵ Киприанович Г. Я., *op. cit.*, С. 97.

⁸⁶ Антоні Тупальскі, з 1799 асесар, з 1804 г. віцэ-афіцьял, з 1807 афіцьял (старшыня) Брэсцкай уніяцкай кансісторыі, член Брэсцкага капітула. Памёр у 1848 г. у сане праваслаўнага протапрэсвітэра.

⁸⁷ Латышонак Алег, *op. cit.*, С. 9–14.

⁸⁸ Янковский Плакид, *op. cit.*

⁸⁹ Латышонак Алег, *op. cit.*, С. 9–14.

доллі. Смерць ад халеры, суровая зімы, пайсюдны нейраджай – відавочныя бі-зунны, пасланья Богам за адступніцтва ад веры нашых продкаў. Але барані нас Бог ад чаго-небудзь горшага”⁹⁰.

“Нельга сказаць з упэўненасцю, чым тлумачыліся адносіны М. Баброўскага да праваслаўя – ці простаі пасіўнасцю, слабахарактарнасцю ці філа-софскай абьякавасцю”, – пісаў прафесар Варшаўскага універсітэта Філевіч пры канцы XIX ст. “Гэты былы прафесар Іосіфа Сямашкі, які некалі моцна жадаў прывесці унію да яе першабытнай чысціні і толькі што падпісаўшы ў 1837 г. падпіску на ўз’яднанне, адразу горка жаліцца на пагібель уніі свайму сябру Сасноўскаму, які таксама некалі быў дбайным прыхільнікам рэформаў у грэка-ўніяцкай царкве, – рэформаў, здавалася б накіраваных у бок праваслаўя. Сасноўскія, Боброўскія, Куземскія (апошні адстойваў унію ў Холмскай епархіі) уяўляюць увасабленне той дзіўнай амальгамы, якая пачала выпрацоўвацца ў уніі пад уплывам цяжкіх гістарычных умоў. Стан заход-нерускага ўніята быў трагічны. У ім увесь час змагаліся дзве душы: руская і рымская”⁹¹. Думаю, што тая дзіўная для расейца амальгама, якая выпраца-валася ў уніі, гэта і ёсць беларуская душа.

У якасці ўзнагароды за згоду, у 1841 г. М.К. Баброўскі быў прызначаны Пружанскім дабрачынным. І “заслужаны прафесар універсітэта і член-ка-рэспандэнт розных замежных і расейскіх навуковых таварыстваў ..., знака-міты філосаф-арыенталіст, які ведаў у дасканаласці амаль што ўсе мовы Еўропы, пачынае акуратна, кожную нядзелю і ў святы, прамаўляць павучан-ні ў царкве на прастанародным прыслоўі, названым ... беларускім”⁹².

Гісторык Кіпрыяновіч пісаў са слоў нейкага пружанскага старажыла, што калі ў 1842 г. Баброўскі быў узнагароджаны камілаўкай, яго вернікі – былыя ўніяты пагражалі не хадзіць ў царкву дзе святар служыць “у шапцы”. Аднак народ усе ж прыйшоў у царкву, бо прагнуў пачуць ад свайго пастыра “казанне, якое ён нязменна па святых прамаўляў на прастанароднай мове”⁹³.

Дадатак

Письмо протоиерея Михаила Кирилловича Бобровского от 21 января 1835 г. из м. Шерешева, к настоятелю Виленского Свято – Троицкого базилианского монастыря, о. Виктору Босяцкому⁹⁴.

«Высокопреподобному отцу Босяцкому священник Михаил Кириллович желает здравия».

«Простите, что начинаю пользоваться важным стилем в обращении к Вам. Не потому – это, ято я изменил дружеские чувства к Вам. Но самый предмет

⁹⁰ Киприанович Г. Я., *op. cit.*, С. 115–116.

⁹¹ Там жа. С. 116.

⁹² Янковский Плакид, *op. cit.*

⁹³ Киприанович Г. Я., *op. cit.*, С. 163.

⁹⁴ П.Н. Жукович, *op. cit.*, С. 767–777.

письма требует этого, и наши предки этот способ выражения употребляли в более важных письменных сношениях».

«Наклон к упадку базилианского ордена и унии в Литве Вы, высокопреподобный отец, приписываете, кажется, действиям белых греко – униатских священников, и среди них, помещаете и меня, когда в письме ко мне, упомянувши о теперешней реформе обрядов нашей церкви, обращаетесь тоном, призывающим к покаянию: «Ударьте себя в грудь за ваши делишки!». Несправедливое сожаление, – по крайней мере, что касается меня! Я в этом всегда умывал руки, при начале даже действий против базилианского ордена я, сколько мог, отсоветовал. Когда шло об отобрании больших монастырей, каковы Жировицкий и Виленский, и обращении их на епископские кафедры, и когда хотели меньшие монастыри, под предлогом, что они возникли из приходских церквей, превратить опять в церкви, что бы более заслуженным священникам из белого духовенства дать лучшие фундуши, я в письме к о. Тупальскому⁹⁵, имеющему среди духовенства авторитет, советовал шадить базилианский орден, как единственную опору нашей унии, отнявши или ослабивши которую духовенство одно не в силах будет устоять в унии. Орден, управляемый могущественной корпорацией и умеющий найти дорогу к влиятельным лицам, обладает силой защитить унию, между тем как, напротив, белое духовенство, рассыпанное мелкими семьями и нищетою угнетенное, и даже благочинных боящееся, под всяким предлогом улучшения быта ли тенью угрозы, склониться легко, как трость, ветром колеблемая, на ту или другую сторону».

«Я не отрицаю того, что некоторые лица из белого духовенства, именно прелат Янковский, как протопресвитер Бресткой капитулы, поддержанной советом о. Сосновского, бывшего Виленского митрополитского официала, обращались и в греко – униатскую коллегию, и в министерство просвещения и духовных дел с целью возвратить и обратить на Брестскую кафедру, на епархиальные семинарии и на Брестский капитул известные фундуши и камиталы, образовавшиеся сос стольких кафедр и иных складчин духовенства и благочестивых людей и будто бы захваченные лицами из базилианского ордена в то время, когда кормило духовное находилось еще в более светлых руках из среды того же ордена. Я читал некоторые из обращений этого рода, но я к ним не писал. Во время пребывания теперешнего нашего митрополита в Жировицах на юбилее я, как исправляющий должность суррогата в Брестском капитуле, признан был для участия в переговорах между белым духовенством и орденом относительно семинарских фундушей, и в то же время на предложение митрополита, чтобы орден уступил некоторые монастыри и суммы в пользу семинарий белого духовенства, покойный провинциал Каминский заявил по должности своей, что он присягой обязан хранить в целостности все фундуши своего ордена, что орден содержит на свои средства семинарию в Лавришове для готовящихся в белые священники и что, если есть в том нужда, он готов постараться об открытии семинарии для клириков еще в другом мона-

⁹⁵ Антоний Тупальский, с 1799 г. ассесор, с 1804 г. вице-официал, с 1807 г. официал (председатель) Брестской униатской консистории, член Брестского капитула. Скончался в 1848 г. в сане православного протопресвитера.

стыре. И этим дело окончилось. Было послано в столицу и такое заявление, что униатские клирики, учась совместно с латинскими в главной семинарии, приобретают склонность к обрядам латинским и таким образом изменяют (латинизируют) обряды греко-униатские, которые давно уже искажены влиянием латинян и не приличествуют греческой литургии и которые следовало бы исправить и возвратить к древнему чину, как он у греков сохраняется (с таким заявлением, кажется выступил о. Сосновский, в то время официал угасающей Виленской митрополичьей епархии). Это заявление имело своим последствием то, что униатских клириков совсем отделили от латинских в богослужебной практике. Я сам был свидетелем этого: для этих клириков назначен был особый духовник, о. Пилиховский, ныне ассесор коллегии. Это заявление послужило, кажется, поводом к совершенному удалению униатских клириков из главной семинарии. Место главной семинарии имеет занять академия в Полоцке, на основании которой есть указ и Всемилостивейше назначен фундуш, подобно тому, как уже открыта духовная Виленская академия для римско-католических питомцев. В настоящее время греко-униаты, дети духовного и светского звания, учатся в Жировицкой и Полоцкой семинариях, а также в уездных училищах, содержимых на монастырские фундуши в Кобрине, Супрасли, Борунах и т.д. Каким духом дышит Жировицкая школа и к чему стремиться, читайте речь, сказанную при открытии учения этой школы в 1834 году инспектором Фердинандом Гомолицким (напечатана в Гродне). Что бы то ни было, эти и подобные им шаги, обращения и недоразумения между орденом и белым духовенством привели и к закрытию базилианских монастырей, и к реформе обрядов восточной церкви, соединенной с римской. Но все это, может быть, только предлог, и опечаленные этой внезапной переменой мы приписываем друг другу то, что происходит от других причин, которых мы не знаем или знать нам не следует. Пусть же латиняне скажут, почему закрывают их монастыри и уменьшают приходы? Почему запрещено нам, как униатам, общение с ними в богослужении? Это – судьба Промысла Божия. Его пути непостижимы! Потомки наши только о них узнают. Существование, во всяком случае, или падение унии в Литве – в руках Божьих. Не от реформы обрядов зависит ее бытие, а от того, к чему эта реформа стремиться. Раньше чем у нас, реформа обрядов греко-униатской церкви началась в Галиции – при императрице Марии Терезии, стараниями архиепископа Ангеловича, предшественника теперешнего; но это нисколько не препятствовало существованию там унии. У нас начал ее покойный митрополит Лисовский, из базилиан, в Полоцкой архиепархии: и на Полоцкую семинарию, и на консисторию он обратил орденские фундуши. Вот кто был первой пружиной к отчуждению орденских фундушей. За ним архиепископ Полоцкий Красовский, из белого духовенства, сильно поддерживал ее. При митрополите Козановиче, из белого духовенства, и по обстоятельствам времени, и по причине нерешительного характера митрополита, ничего в этом отношении не было предпринято на Вольни. Теперь реформа исполняется шагами идет вперед, и, до чего она дойдет, время покажет. Сделано было в этом смысле обращение к Холмскому епископу Шумборскому, но упомянутый епископ в своей отповеди, как я слышал, не обнаруживает, повидимому, склонности к ней. Если правда, как говорят, что наши епископы, не исключая

и пресв. Жарского (за исключением митрополита) дали подписки на соединение с господствующей религией, а если стремятся получить их от некоторых священников, занимающих административные должности, и некоторые из них такие подписки уже дали: то уже конец унии в Литве. Несомненно, что мудрейший наш император свято хранит терпимость ко всем вероисповеданиям в своем государстве и никого не принуждает к перемене своей веры, а что он позволяет принимать в православную веру добровольно к ней приходящих, это совершенно не мешает веротерпимости. Те только перед Господом Богом пусть дадут ответ, которые увещанием и обещаниями должностей или имений склоняют к этому жадных к ним или простецов, попирая совесть миллиона простых людей, вызывают среди них смуту, а представляя правительству вынужденные подписки, обманывают само правительство, будто добровольно переходят из одной веры в другую. За свою ли покорность призыву в православие, или за усердную службу не один уже оказался награжденным закрытым монастырем. Что касается меня, в какой вере я родился и какой держаться велит мне совесть, в такой я стремлюсь и умереть, всегда верный подданный моего государя и благодарный за пенсию, спокойно сидящий в сторонке и не желающий ни во что мешаться».

«Виленский монастырь всегда пользовался той славой, что с древних времен и до настоящей минуты неизменно и держался унии, поддерживал унию. Провидение Вам, высокопреподобный отец, вручило управление этим монастырем. От Ваших убеждений зависит, соблюсти ли его древнюю славу, или нет. Самую полезную услугу Вы бы оказали, если бы собрали материалы для истории своего кланящегося к падению ордена и угасающей церкви. У Вас под руками архив ордена, а как влиявший в последние времена на кормило своего ордена, Вы можете в этом отношении более и вернее знать, нежели кто – либо другой. Среди хозяйственных хлопот это будет развлечением – для того, кто любит заглядывать в покрытые плесенью свитки. Будьте здоровы, высокопреподобный отец, не забывайте в молитвах и вспоминайте того, кто объясняется с открытым сердцем. Сохраните то, что пишу, про себя; потому что, может быть, еще преждевременно некоторые вещи вырвались из – под моего пера».